

ЧАҢЧЫЛАРНЫҢ САЛДАРЫ

Сөөлү нн-үш чылдан берен согуургалым байыктырып, дувурдан чорур айтырларын бирөөн — тыва улустун чаагы чачылдар, буулардын өөрдөрүнө илгерилери. Бистин Тыва Респуб. лкыаыста улочу пелатогнака үндөлөөн чатыс аай улус өөрдөлөөн системан амдызында тургустуулан-лаа болза, Кызылда башкы институтууну, ББН-ин пелатогнака, төөгү, тыва дил кафедралары ажилдары чорудуп, республиканын бо устаныктын биле ажилдери турар школалары боттары программатын тургузуп алган. Халык-лаа дуржулганы байлапкын бар чылдар болган. Нинти-биле бо устаныктылаа ажилдарын турар школы, башкы-лаа чок деп болар мен.

Бистин школависта төөгү, тыва дил, чогаал, эге класстар башкылары база өлөөн ажалдары кыла берген. А. Б. Дондуп «Ак чеченер», К. Д. Домакай, «Өр — кижиндөлөгөн төөгү», С. С. Дондуп «Шагаа байырлары», Т. Т. Даржаа «Тыва оюндары» деп темаларга кичээлдер, класстар дашкаар мочулгаларын эрттирген солу, кижиндөлөгөн утгалык болган.

Тыва дил, чогаал башкыны кижиндөлөгөн кичээлдерге класстар дашкаар ажилдарга, ада-не-биле демекчи, уругларын мочул чыгай чачылдарына, буулардына өөрдөлөөн кижиндөлөгөн кичээлдерге чыгарар, чүдөл эгээрлел деп аргаларын дилел, домактар-лаа сайгарар-лаа, бижимел ажилдар-лаа кылдыра кижиндөлөгөн домактарын, сөөлүлдерин шилел ап, таймырларын, чогаал кичээлдеринде тема-биле кичээлдерин турар мен. Школага уруглар кылдыр-лаа хөнгүр келер. Шунту чотум, чалык байдалга, тура-соруугу ажилдары-биле кичээл-

дерин өөрөөлдерден эгелел алар.

Тыва улустун амдыраалына чаагы чачылдары өөрдөлөөн класстар дашкаар мочул чыгай кичээлдин доктормал, системалык болдулар, кылдыр темаларга чорударынын программанын тургускан, өөрдөлөөн дилдарын, сачындыр алар. Олар база орта кичээл, оюндарларын дил, дилээр, тыттылар. Чижээ, «Малыкыс — байламыс», «Тыва ботторини киверлер», «Тывалар кайгамчыктыг үнөшөр, уран-тайымныг чон» деп темаларга 5, 8, 9, 11 класстарга эрттирдик.

Тыва улустун бас чогаалын өөрдөлөөн сайырадыр сорунга-биле өөрдөлөөнлерин Арбай-хоор аттыг аас чогаал (фольклор) болгумун удуруп элэи ажилдарын кылдымыс. Болгумун кичээлдерини тускай сорулгаларын салып, ажил планын тодаргай тургускан. Болгумге аас чогаалдарынын хемилерин: үдөгөр домак, тыва дүрген чугаа, тоол, тоолдургу чугаа, мр, команиятар, оюндар дугайын өөрдөлөөн чымыл бижир ажилдарын кылдып, хемиле кырында күүлел, келетте, Арбай-хоор аттыг аксамбь болу берген. Тускай концерт программатын тургускан, тыва улустун мр, команиятарын, оюндарын, буулардына күсүлел, Шагаа хүндүс «Ылмыктык байырламыс» — мыак Шагаа» деп сценарий тургускан көргүскенер. 5 «б» класстын ада-не-биле ужура-жилда кичээлдине база уран талантынын баралгаканар.

Школага уругларын кичээл чыгай чачылдарга, шажын-чүдүлгелер шын өөрдөлөөн кичээл турар бис, а бажынамын чана береш калдыгы? Ада-не салып, өөрдөлөөн турар бис? Бо талазы-биле азалелер, чон аразынга

«Чаагы чачылдарга уругларын кичээлдер» деп темалык конференцияны Кузурга бажыныга школа коллективин эрттирген. Белетке ажалы чорудуп, ажалаларга айтырлар салып, кылдыр арга-сүме, дуза хөргөлөөн турарын чугалажырга адалык берген. Дүргүлганын солушкан, селетке оюм-тоглаанын көргүскенер.

Човуустун эрткен төөгүзүн, амдыраал-турталамын шилчелел, келер уеде музей тургузар сорулга-биле олар арбай-хоордулар чурт-шажын-чүдүлгүн дерел элчилер, Амалымында 2 үгланымнык: төөгү, кулутура-лазы-биле дерелдерини кылдып, элчилер, дерел-херекселдерин чымыл, шилчелел ажилдарын кылдып, «Школанын төөгүзү», «Советтун төөгүзү» деп фотолыбоннар кылдыр материалдарын чечелел чымыл алганар. Келер удеге музейге дээр кирген материалдарын дилемизин тургузуп, бижил демекчилел турар. Тыва дил кафедраларын бир халыкты чаагы чачылдарга, шажын-чүдүлгелер тургусканын дерел. Кобинистин үндөлөөн РСФСР-ини шилчелел ажалдыр бажымы Б. И. Арпатан, Оюм хемиле херекселдер-биле чечелел, башкыларга пүлүтүн кылган: чурт-шылчелел булуңуна, дерелге ажаллаар эне-унелг төөгүлүгү фото-туруктарын, Тыванын чуркучуларын чурган чурктарын дамдык, боттут деткиненин көргүзүп турар.

Бистин школависта — интернационалдык школа. Улусчу чачылдарын өөрдөлөөн о канда т-лаа эвес, халык-лаа удур-деп бижире, калы ажилдарына ажалдык.

Туза ДАМБАР.

Сукпак школависта башкымы.

ТУМАННЫГДА

Тыва кижини чеме индикт. Хезиэг чачылдан ээт, шаш мууру өскөн болган эээр, чокак дээр. Он беш хар чедип чорумда, ачам шериг эээр салды берген. Билдир эки белек алган болган кеземин чүү дээр. Ааламынстын аскыр өөрү чалганын эртенниң-не ончалар, хайгарар аларган мен.

Күскээр чүве... Башкы хар чаагы. Иниг-Даг, Уш-Хады чалгы көөр чедерим ол. Бир эртен откуп келеш, адала кеттиңиз. Дашкаар үнүп келдим. Чүү-даа көзүбүс — туман. Чедер ишти тумангай бергенде чартык хун, харындаа 2-3-даа хонукта дуй тырттып алган туруп бээр.

Дүүн дүлүп чыген ээт, быдаа артымын азымыс чымыл-дыккан. Бичиндеме этке арай турам чок. Далгаз үскөчүм ижи, тодул ажалым. Эртен каан азым эжеп эзертел адым.

— Ааа бээр сен, оглум. Бичи мана, туман көдүрүп бээр чадаваз — деп, авам чугалаан. Аскак, ачамын бенин чер хонуп, доңуш-доңуш, аштан-сактан чорган чугаанын сукпак ор мен.

Кырган-ачам кирип келди: — Ыг-куш өршээлдег ийнаан. Туман азым бөөрге барлаа кел, оглум. Бо туманым дымгай деп чүвенин, Тыйырдуга бенин шыкам — дей-дир.

«Чырык дүлдүс кижини чоп ааар деп. Келген ууш эки кичээл» деп иштинде чымыл-дыккан. Хой кески, дүлдүгү тыва тоңум келип куржаны бердим.

— Чүвенин канчал билер. Боттуу ап ал. Дома берикте терези-лаа өрттөлгөсүм, чымыл аар сен, оглум. Кижини сөз дымнаваз — деп, кырган-ачам хамиредей.

— Ажырбас. Мен доран халдым эээр мен — дээр, айттыным. Эртен-Тей алаалган, Делег уунче чопум. Бодаарымга дорт-ла чоруп орган хер мен. Даг бени болуу дег чер чок. Шыл-лап, туманын дигири тынарта бенин аар. Халыктык халыктык хову-ла хову. Эл-деп болган. Ам-на сестип элелдим. Ам черини ай-дедире-даа бидимдестер. Бир даян бажыкты ашкык, куудугай көрүлүшүм. Чүү-даа көрүлбөс. Чеже шааар боор. Ам чортуп, боданын чор мен: «Кочуурум, авам-даа, кырган-ачам-даа сөзүм дымнаваз» деп багымын, дедалымнын мийил келдим. Чедерини мийил келдим. Шааар-лаа, чортуп-лаа, шааар-лаа турууда хову төмөс, Бодаарымга кезеэ дүжөр дей берген шышак. Ынаанда-ла мундаш туман арзы улам дуй тырттып, шыртынгай берген.

— Ойла-ла, Уш-Хадыга теде бериме черини уг-шын билеп алар мен — деп нелер-биле чортуп-ла ор мен. Кайда боор. Ам эзулут-ла ас-

каным ок. Та кайла мен. Дун дүжүп келген. Коргуп, сестип эгелдим. Багайты кукунварыма арта-ла үнүм үниме.

— Ээ-эй, ку-ут! Меня кымды дымнаваз. Ыржым, Дымнавын, чортуп эр кижини бооп кожамыктаар-лаа мен. Дунуң согу балдыр. Бажынын эртен элелди. Сактырмакта иштин дуралай берген. «Кижини даа бээр, кылалтаа эки» деп, улуг улустун чугаанын салып, алым чедип алган кылалта-лаа турар мен. Дан-даа атпастаа. Ам доңуп, шымырныгып, оон надында үбүгүм база кээп эгелээм. Айттыныкыш айттын челижи-биле бирле бидимис мундаш терже халдыдым. Бир черге кээриме, бичин төмөкчигеш тур. Дүшкеш, азымын баглаш, азда чөлөгөш олуруп адым. Эзэи Удуй берген болдум. Эзэи удулуканым ол боор. Чер чырып-лаа келген болза, дунуң-ле дигиң туман кезээр. Чалгыс көөр тумангай чыгыш баглаш, хонган болдум. Кортканымын чүге денчээр. Айттыныкыш, харт-ле дилдим. Эзэи мрай берген. Ам кээп оожурган мен. Бир ден, ну ажып кээримге, халык-лаа көстүп келди. Көжээлдег хову, Танырым хой көжээлдег келдим. Ам кээп угаарым орталанып, өөрү бердим.

Чүтле чалгаты дээр дээр, азым уунче чорутум. Сураар. Ыг-даа ээргин дымнаваз. Бир чер халдып кээримге, деми-ле хонган хөвүм. Ам база-ла орбайтам. База-ла Көжээлдини кезеэ чөрмөк келдим. Азым-лаа чөрмөк апарар, турган хире. Аламын ой азыл муңу чорган мен. Азым акым сула салыттым. Сула чип ам-лажар ээт аалды тыва бээр талаваз эгеш. Каранын чүгү дээр. Хезиэг азым кулактарып сүтүргөш туруп, дымнавазын тур. Бир-ле чедө боо мым-лаа утер, кижини-лаа кукунвар. Эээр кижини-лаа чортуп алар, бар-ла күжүм-биле. «Ээ-эй, мыйла мен. Куу-жу-у» деп алтыртып эгеледим. Кукунулап чоруп кижини үнү чокчулуп орган хире. Мен база алтыр-башкан чортуп ор мен.

Аттыг кижини бараамы карарым келди. Келсе-ле дээр. Ийм Бадуу. Ам-на амырар адым. Челе халдып келеш: — Бо чүгү чортуп кижини сен. Дүлөй кижини сен бе? Боо боолула, кукунулап, сөзү хонурдузидер дилемдес. Аалада улус коргуп тур.

— Аскак, дая, хөргө хондум. Көжээлдег ийи катан чектеш, сен эес болууда база чөр хонур хире болуу — дилдим.

— Доңуп чор сен бе? — Аламын, дарааамы хымыл тыва дилин уктааш кеткен, дүктүгүгүгү тоңуш кижини соок кааа тоор.

— Дүрген чавалык, Аштаан эр мыйан сен — дээр, азым кымчылааш келдери.

Ам-на кээп Калбак-Тей арты Төгериң-Хөлдү эсердим. Ыттар ээриг бердилер. Дир-бакпан дээр сөмдөр кара мым ман-биле уткуп келди.

Аалада хамык улус удуваан, даштын бистип уткуп турар.

— Эршээ бурган! Багай оглуму. Ажырбаан шыкажыл. Оран-тадымыга чалбарып-лаа турдум — деп, кырган-ачам чугалай-дыр.

— Сөс дымнаваз, кезеэрде эки болган-дур — дээр кырган-ачамын үнү дымнадым.

Өгө кирип кээримге, бир-ле байралга болган чүге дег, улуг, бичин кижилерини өөртүкүдүү аажок.

— Че, хөргөп олур. Кайы аалта холдун? Чөвөм кыстап чоруп апарган, эр болганы ол-дур — деп, ортун даяым бапталганым, каттыра-дыр. Ол черле баштак, каткыжи кижини. Ыт чок ор мен.

— Чаш уругу көрүп алгаш ол чүдүл, оол — деп, кырган-ачам болушту.

— Мен-даа, кырган-ачамында даа туман көдүрүлүп — деп чадаан бис. Боуңга мезгилдештирмес, улуг кижилерин сөзүн дилан чоруп чор, оглум — деп, авам сагындыра-дыр.

— Канчал хондун, кортун бе? Бо-даа чүгү тоор, даяым дээр эр — деп, улуг даяым айтыра-дыр. Даяымга чоргаларып чугалаан эгеледим.

— Черини ай-дедирин чилдиргеш, ужу-кымыл кезеэ-бис, мундаш туман аразын чоруп-ла турдум. Уш-Хады, Иниг-Даг, Делег даа тыртылган. Дун дүшкөч. Бир черге кээримге, шала узуу-маар төжөк тур. Азымын баглаш, ааа чөлөгөш, улуг халган болдум. Эртен көөрүмгө хөөр маанай болган. Корткаш айттыныкыш, караш дээр мен, оон көжээлдег ховуңу көжээлдеринге четтим.

— Эршээ бурган! Билдир черге хонурга хондугуңу, карактар чүве дээрнэй кай. Буян болган-дыр. Багай оглуму камгалан кааны ол-дур. Ол та кайда, кандыг кижини чүве — деп, кырган-ачам чугаладым.

Улуг улустун өсө-домаан, чалгы, сүмезия дымнан чоруп чор. Соок турган болза, доңуп элзе канчалар. Аштаан өөр бөрүлөргө таваргыч бериле сестер чүлө мээр. Кырымче эвес, менден бичин оол, кыс думаларынын кырып, кыс коваланын берди. «Чөптүг сөстө бургу чок, чере меде сөөк чок» деп чонуну үдөгөр сөстөрине дег, ыттыңым чок, ылым-чылым дымнаар ужурга таварышкан бис.

Калыңдуу Монгуш болган оон өске-лаа илбилээр кижини.

Эршээ ТЕЖИТ.

СЫГЫТЧЫНЫҢ КЕЖЭЭЗИ

Чөөн-Хемчиктин Иймеге республикага бир дугаарында «Тыванын ажалдыг артын» деп бедик атты алар сургалыгы сыгытчы Максим Чалмык Дакпайга турсактаан кезеэге чүк-чүктен аалчалар челе береш, культураның хоочуунагы изит байыры чедирип, чыгы сөстөрүн чугаа-

БЕРЛИНДЕН ААЛЧЫ

Германиянын төвү Берлинден алык артемен Денхарш Маттиас Тываның набысчалында чедип келген. Ол мила Гумбалда аттыг университетте ажаллап, көзө ажалыг айтырларын калдырды турар. Алаан-маадир аттыг турт-шылчел музейиниң дегелге аалдарын көр-

УРАН-ШЕВЕР СУРГУУЛ

Кызыл хоорайда рокзактыг сургуул бар. Оон адын Күжүгет Кимович Кара-оол дээр. Кызылда башкы институтунун 3-ку куруун ам доорар өөрдөлөөн кичээлдер. Чалгы уезинде алаа орбас, халас эртербес. Шевер, Даш чонор.

Оон алыс чурту Бай-Тайганың Кызыл-Даг суур. Кызыл-Дагың чонор-дажын чонуп өөрдөлөөн ол суурда уран мастер Владимир Шембул ош башкылаан. Баштайгы ажалдарын бо сургуул Тываның чурукчулар бажыкыга барып

дужаган. Ында бичин салдыга дегелг каарга, кезек уеде чыккан. Соңгаартан келген аалчалар дегелг ажалдарын аразында оон ажалдарын чарашынгаш, доран улуг өртөк-биле салып алган.

Бо сургуул мал-маган хевирдерин конуг чараш кылдыр шеверлээр. Оон сардыктарын, өшкүлөрүн, тазоан шылдырааларын көргөш, кижини доран-ла алыска эки кел бээр.

Медээлери Окемчик ОНДАР белеткеш.

ДУҢГУРУ ЧОК-ДАА БОЛЗА...

Кызылда «Дүңгүр» янтилелини хамнары аарыг улусту болгаш төлге салдыр дээр кижилерин хуээр ап турар. Оларны ажаллаар чурт Лопсанчап куудумчуунада 9 дугаардыг бажында хүнүн-не кижини үзүлбөстөн.

Амдызында иназ бир кыс чаа база бар. Полина Кончаева өөр чурттуг ум уктуп кижиниң уруу Тываның авторчү чериге улуг бухгалтер болуп ажаллап турган. Хамнар нинтилеини тургузуптарга, ааа ажаллаар, төлгөлээр, эмнел-домаар салым-чаваның кижилер херек апарган. Экстрасенс эмнеки бо оон Октаргайлан хамнар. Төлге салдыркан кижини-биле чугалаашкан, чүгү болуп ол баш бурунгаар шыны-биле чыгы чугалаар.

Калыңдуу Монгуш болган оон өске-лаа илбилээр кижини.

Владимир Монгуш, Хуурак Кыргыс база-ла ызыгуур салган хамнарга санаан турарлар. Куулар Мокур-оол ош сөс халга чедир назылгы бичин уругларын эмнел-домаар. Далар тыртар улусту септи дил, экиртур уран аргалардыр. Олар чүве чилерин улуска база дуулаалар, оон кайда-да, калган тыттып болурун уг-шын айтты бээрлер. Бо хамнарын кайсы-лаа амдызында дерг-дүштүр, эөөрде чок-даа болза, дараан, аржак мунгагаан кижилерин сажып-сестилерин сержедип, эмнел бээрлер.

СЕМИНАР БОЛГАН

Апрель 20-де Тывага политиктиг репрессияларга таварышканын артарга талазы-биле республика комиссиянын семинары болуп эртен, Алаа политиктиг репрессияларга таварышканын артарга талазы-биле районнар комиссияларын дарагалар, чамдык район чыгыкчыларын орадалчалары киркини. Семинарны киркичилер республика комиссиянын дарагы М. С. Коллов-

ЧАҢГЫС ЧЕР-ЧУРТТУГАРЫВЫС

Чөөн-Хемчик районун төвү Чадаана хоорайга апрель 15-16-17-ини хүнеринде «Салым-чаванынгар» — чалгыс чер-чурттугаларын деп культура хүнери болуп эртен. Алаа 60-70 чылдарда ол районга культура шугумунга ажаллап чоран кижилер киркичкен. Хоочунардан кымнарын чок

дээр: С. Л. Буктуев, Ш. Д. Куулар, РСФСР-ниң алдарлыг артын Надежда Куулар дээр, өскөдөр-ла Анык чалгыс чер-чурттугаларын чалгыс утпайн чорурунга хоочунар өөрөн сестилерин илереткенер.

Борис ОНДАР.

СЕРЕМЧИЛЕЛ ХЕРЕК

Оягача. Чедер ишти, Хөлдү Бажы оттуг-көктүг, чечекчилик эки-ле. Аалдарымыс ычкан Хөл-Бажына чайлаан. Оод, кыс бичин кижилер хөйлө курган бис. Чедер хөйлө эштингенде аныча сайзанакап, ол-бо өлгөржө талазын, шайлаар турдувуз. Салгы чекетип, дорт үнчү калбак-калбак унарларын чечектерини кезип чү дээр.

Ийн-үш кезек черге болуучу болуп алгаш, сайзанакап эгелен бис. Кижини бурзун ажаанмыраа, чай чок. Хой-май, «оларын аш-чөмү дээр дүрүр-ле тур бис. «Өлгөржө» чалажып шайлаан эгелээ. Демги чекетип калбак-калбак унарларын хөйлө алгаш бижирган деген деп, бичин тавыктарга салып кожаларымысты ахулууд эгеледим. Халымы оон-ла даян турганмын ол ийик. Ажы-лаа конугу. Уш-дөрт өлгөржө кезип келеш, хоран оытка хоранамын эгелээни бис. Тарымыс бенин билбей бис. Баштарымыс дескинин эгел-

дээр. Бедик терезинер дөжүндө сайзана өлгөржөш иштинге шунту «удулула» калган болган бис.

Аалда ада-не, улуг кижилер кезеэ дүжүп кээр эжерин каан. Шагыс-даа уруг-ларым чок. Хөкүлдер кайты салып алганар. Кай-ла боор. Элең-караш-лаа дээр чүве чок. Арга-доң, онгул-чинчил чок дески болганга-ла чачан болган. Ол-бо ман-ажып тургаш бистери тып алган. Шымчеш азыр чок. Аастарында көвүк шурай бершес, меделер чок чыккан дээр чүве. Дувурюн, кортка улус сүт ижиртир дээр, дилтерини ызырын калган болган. Чоорганарга көдүржүп алгаш хөлче чоруп-канар.

— Эршээни, хайыракан! Оран-тадымын хөлу эм-дом болуп! Дүргелен көрүрүң, утчулар. Ажы-толуң билбес! Өлгөржө чүмү канчал турганары ол дээр силер — ганыры деп дээр. Силер дээр, кырган-ачам ак судуп чачып туруп калган. Хөл

суу изиг хүнүн соогад, кезеэ терини чыгып болган. Хөлге бистип турган эгелээр. Оон кузуп турга ажым-дүмчүстү дегип чип турган калбак кезеэ сисетеринис — «Калыктарымыс» үгелер. Оон кээп онгарып, арым-башымыс өң кирип, бажы-майлап чыгажып үнгөн чеваныс бар.

— Эршээ хайыракан! Ажы-толуң! Эм-дом хөлүвүс! Оң-эми-доум эес болза, мымна хай ажы-төл сокуза канчаар. Ашак-калай аларган шырешине, ажы-төл деп чүве билбес. Конугу чор. Суг-чардым черге сугта-даа баар, кадыр-берт черлерден чүлүл-боор. Моон сонгаар ажил-дөлүр хайгараран, чыгыс-сүтүрүн үргүлү берип чорупар — деп, кырган-ачамын ашак-калай апарган ажы-төлүм сургап, оларын кичээлдеп, сактыдыр турганым эм-даа, сактып кээр мен.

Эршээ ОПАР. Кызыл район.

премьер-министри Гульбадия Хематиарын эргезинде чеп-сестип шерилер Афганистанын найысчалымын продукт аймаан экээр оруктарын дугалаккан. Хематиарын удуртканы «Афганистанын ислам партизанын» чепсестип отрядтарынын ол хөдөлгичинерини дугайында чурттуг удурутугулазы албан өзү-биле тускай дымнаган. Рейтер агентстволу дымнаканың өзүгаар аларга, Хематиарын ыныгы хөдөлгичинериниң кол сорулгасы — Афганистанын Раббанин чазак божанадары болуп турар. Ынчаарга миллион ажып кижини чурттап турар Кабул хоорай-же аш-чөмү кирер оруктарын дугалаар чорук бүгү афта улуска удур кең-бурдуулук хөдөлгичинер болуп турар деп, президентиниң төлөксезини меделээ.

● **МЕХИКО.** Никарагуаның президентини Виолета Барриос де Чаморро меделге кылгаш, боудун программанын чокку уеде бурн күсүдерин чарлаан. Национал этежилген катан тургузары, сандыжоу өзү-чүрүмүнү уезине хавырт-пирдээр, түрүңи чорукка удур демсел, республиканың экономикаын көжүлдөзүн дүргедери оон программаны да керүлгөн.

● **НЬЮ-ЙОРК.** Россиянын болган АКШ-тың шериг ужу чүтү хуштарын каттышкы өөрдөлөөн чотота каа Сп. Россия рынок ажал-агылы болган эрге-хоюдулду күрүнө тургустуруп дээринге немелерге дуза даям болза, ийи чурттарын шериглер-

БӨМБӨРЭКТІҢ СУДАРЫ

● **ВАШИНГОН.** Бүгү Россиянын референдумунун баштайгы түндөлөгө хамараштыр Американың Каттышкан Штаттарының Ажы-жынынын парлакта секретары Ди Майер меделге кылган. АКШ-тың президентин билдиринтон Россияда референдум чоруп турарын доктаамал хайгарар келген болган по-недөлөгө Россияның Президентин Борис Ельцин-биле телефон дамчыттыр чугалажыр болан турарын парлакта секретары дымнаган.

● **ТОКИО.** Япониянын премьер-министри Киями Миэдава меделге кылган. Президент Борис Ельцинниң референдумга тилелесин чедип алганы илден-дир деп угаалан болган баш бурунгаар адаа байыр чедирген.

Япон чазактын баштымы

● **НЬЮ-ЙОРК.** Совет дечкичии ап турган Кабулда чазанаа удур моджахедтериниң (сабган дээрбечилерини) дайымыга оларын Американы Каттышкан Штаттары дечкип, моджахедтерге дуза-

лавышаан, АКШ-тың боудуна берге айтырнын тургузуп алган деп, «Нью-Йорк таймс» солуң бижээр. Афган дээрбечилерге дуулаар талазы-биле АКШ-тын чорудуу келген хем чеглери болгаш хөдөлгичинерини аштан дайымын өөрдөлөөн эне-не улуг чажыт хөдөлгичинер болган деп, солуң меделгези.

● **БЕРЛИН.** Россиянын бүгү девискээринге экономика чурттугаларын улам-ла халбартыр болгаш халык-ла эргезок чугула деп, Германиянын Федеративтиг Республиказын даштык херектер министр Клаус Кинке эртен воскресне хүнүн «Эн-ти-ви» телекоманияга берген интервьюнуга чугалаан. Экономика реформалар — эн не пария болгаш ууңу хушталы чорудат, ычарга Россия рынок ажал-агылы болган эрге-хоюдулду күрүнө тургустуруп дээринге немелерге дуза даям болза, ийи чурттарын шериглер-

чаа президентини Билл Клинтон Ажы бажына албан-ху-дөлөгелерин күсүдип эгелээр деп бээр 100 хонук эртен. Бо эртен уениң дүргүзүндө америк администрациянын чаа баштының ажал-чорудулазында элзэн чепсестер бар-да болза, Американың хөй нуруузу президентиниң ажы-лыгын инитин-биле чуудулгуну турар деп, «Нью-Йорк» солуң бижээр.

● **СТОКГОЛЬМ.** Дегегейде эне-не бедик амдыраал Денис Швецияда деп шагдан бээр санал келген. Ынчалза-к доордагы хүнүңе бузу-ресек чорук чурттуг чонуну ортузунда сөөлүгү чылдарда илгерилер эгелен деп, Швецияны Геттерборг хоорайында кадык камгалалын дээр шкполанын профессор Эдгар Борнгеммар меделгези. Профессорун меделзин өзү-лаар аларга. Эртен чымыл Швецияда 65 хар чеккен үш хөргөш чуртгаларың ийил, ийи эр кижиниң брээ-эне алгыс-сетил артыктыг амыз тускай эртеннгерге дуза даям келген болуру турар.

(РОСИТА—СЧТА).

ХОЙНУҢ КОДУР ААРЫ

Өсөкүдүкүзүңүң азын-биле кодуру үш хевирге ылгалар:

1. Баш кодуру (акароз).
2. Кеш чирлер (корпоз): бо хевирден хойнуң буттары кодурулар.
3. Кеш кодуру (исороз): бо хевирден хойнуң ортазы, бели, мойну, эгинчери кодурулар.

Бистин республиканың хойларында кодурун кай-даа хевир таваргыч турар, оларын аразында эң-не илгерилер — кеш кодуру боор турар. Пеорозотун өсөкүдүкүзү өске саргыларга бодаарга, эң-не улуг хөмчээлдег (0,8 мм). Олар кеш кырыга бөлүлүк болуп алгаш мангыстар, Кешти үргүлү кырып, кижиниң аразында оң шыныр үрелкип, дүгү дүгү, тазарып

келер. Өй-шаанда хөмчөң ап, эмнеэс болза, арнп-баксыр, олуп боуру. Кодорун бо хевир кижиге халааас. Ол саргылар хойнуң кечкинен алдырланды, ийи ай чедир динир чорур.

Пеорозот-биле чинге нарын дүктүг хойлар кодуру аарым-чал, үкү дээр оларын дүгү аажок үскү, о саргы шык черге конуг өзүлөс. Кажараал ишти өл-шым болуу болза, аарымның илгерилери дам бар.

Кодуру саргымы өзерде, чурга-сирге шымык-курт, хуваалчазы деп чадаларын эртекеш, оон сонда ап челиш-чере саргы алар. Өзөриниң үзү — 8-14 хонук. Аарымның демектери октябрь-ноябрь айларда илгерилер көстүп келеш, тазым май айда чилер.

Кадмы хойларга аарыг хой катканында ийкеле, эзы оларнын аразынга кодуру чедер эмиттинен, аарымны чачыды-биле таралды чоруп хойлар бар болганын, кодуру тыптыр.

Сөөлүгү уеде мал эмчизиниң чөпшээрели чокка, мал-маган садар, орнаар чорук көүлөдү тур

«Шат ша-биле турбас, ча-вылдак жүгү-биле чытпас» — соңгуу үстөгү сөзү өттүр-лө соңгуу боор-дур эм. Мен анык чоруну шамда сазын, карамаңды тудуп алган чогаал биялч чоруну кижилер ээси турган болбойт. Апаа бо-даарга аас чогаалды көөй тур-ган чүө. Бодол көөргө ол ша-гда ужу-бичикта хандыр би-дир, эртем-билигит кижилерин ээси турган ол-дур ийин. Бир эвес ичаарда амгы үс-дөг кижилер бурзу-ле орту-мак, дээди эртемниг, тыва дил кырында номчуруу ном-дестер көөй турган болза, канды-даа чечен-мерген чогаалчы-лар турган турар ужурулур. Ол шагда боттарынын аас чогаалы-биле кайтамчыктыг чараш ырлары боттарынын аялгалары-биле ирлажыр, тоолдар кижилеринин турга-нын ужу-кылды көрүп, дил-чал чордун.

Сут-Халдуу Алдым-Ишкин туртуп ырлар Чамыян дээр ашж чурттан чоран чүө. Ол кага кымын-даа чогаалды каян ыры ирлап турбас киж-жи. Оон караган чү-ле кө-күлгөн болдур, чер-чурту, тай-га-тандызын, мал-маганын, чогу-даа дээр дийки, ону алгап, ирөөн, удуру чогаалды,

ЫРЛААР ЧАМЫЯН

Кызыл-Тайга сумузуун тер-гилебиз Чолаак. Доржу шля-пазын жуулган майталарга, школа барында денселиктг шыкка чымылган чон төгөр-лө олуртуулар.

Март 8-тин баймыг илет-келги сумда херэеженин даяк даразын Датгыт үсбай илетке доосканын сөөлүдө өөрнөкчелеринг кыс-ка компети болган. Улаштыр-ла арвечилер «Чалым-Хая-де» шини көргүскенер. Шяи төнгөн сөөлүдө шыва тоиугу, чымчак индиктиг, дөңгүр ак кижик төгөрлөктү олурган удушту ортузуче баям үйүп көлгөн:

— Каш ырыдан бараала-дым, чоноума аянда тудул көрүмүз чөпшээрери кан-дыг иргит? — деп-ле мындам. «Дийнар-дым», «дынар-дым» дийкен чоноун үн дин-мирел-ле үндү ийин ой.

— Төргөн чериден эгелел аайн, шүмө — дээр, Хөр-Тайгаже көрүндүр турупкан-дыа конуг чараш, уузу-суу, хоюг үн-биле, уурамыг аял-га-биле ирлап эгеледи ээселе.

Она-на хеминг бажын туткан, Очул баштыг Хөр-ле тайган Ортузунга майр кылар Ногаан шыктыг.

Чыгыс-Шяи... Алдым-Ишкин күдү мрлап баткыш. Шеле, Теректиг, Шом-Шум, Хемчянтини ол талазын өрү, Сесеге, Кум-Суулаан, Ийме, Баян-Тала, Чадаана, Хөндөргей, Шемя, Чыргакы, Хорум-Даг, Хемчянтини даяр кескыр жалаан, Алаан-Маядыр, Оргу-Шөл, Кара-Даг, Ак-Ооруулаш, Бора-Тайга, Ус-туу-Алдым, Кызыл-Тайгалар таварты ирлап баткыш, дедир Хөр-Тайгазгына чедир ирлап берген-ле болгай.

Алак сөөлүдө адым-биле болууга кези төндүргөн ээселе: Чарыштыр салгытарга, Эртпел-ле көр сараламын. Чалбакыйын чыгыс олту Чамыян дээр акыларын...

Март 8 байрлалыга көр-дүгөн массалык дээр барык-дыа дүш хереле доозулга турган чүө, а ырлар Чамыян ирлар ол дүшүгүндүргөн. Ол хереле дүшүгү батканын кым-даа эскерсеби

Бирлаар Чамыянын аажы-чандына баа бир озагай чү-ө, ол хөрөн чүгээлэй берген-де чүга аразында сырым-напты, аялгалар каап оорак кижилер дээр чоран. Оон шы-ныи үстүдө ужуракылма-га эскерген мен. Ол шягын байдалды дидеги турган ол боор, ону хөөкү ыраажы-ны уелээр, тоор кижилер-чек, хары-даа чамдык кочу-жу, азы алаарга кижилер шоодар аяныг, тексе, азы сзеден кижилер кылдыр санаар чыгыс турган болдур ийин.

Сут-Халге ырлар Чамыян аттыг ыры конурузунда эрттире кандыгыт деп сая-мал баа бар ийин. Ол ме-чүрүвүнү мрүвү чарында «Оон дугуру» биле казы үш удуг юмну өткөш, ишпап каан дугуру өшкү кезинге куд дидегиш. Талды-Чулаа дый-да шыгжаа дугаалаа чок кижилеринге дугаалаа-да деп дидегиш мен. Ук номнарын шыгжыттыган черин билер, азы дилеп тып болур кижилер, ол номнарын тыпкан, бүгү итинини аялгалыкта киреринин артыан тыварып идеген, күзээр-дир мен.

Ааа МОНГУШ. Кызыл хоорай.

20 ХАРЛААН СОВХОЗТА

Эрткен субботада «Шамба-дыг совхозтун 20 чыа оюн демделген эрттир дугайын-дыа солун, сөткүлдере, радио, теледиденге баш бурунгаар шынадып, колхоз, совхозтар-нын удурутуулугу болгаш спортчулар чалагаларын ая-галлаан.

Челер, мацнаар аштар му-ган анык оолдарын Шамба-дыга чоокшулай бергеш эс-керин кадымыс. Оон бир хер-ечян бо-ла болгай, ах-халду оолдарын чарашта-рын, шаанда мен бичимде Сут-Хөлге индыг чүө деп хоочун журналист Охемчик Ондар ошун оудру. Суурга келгеш, дараан-ла клуб ча-мында спорт шүлүнгө келди-мыс. Байрлал шичи кирген, шөлдө машина-балгат бол-гаш аштыг-чадаг кижилер көөй болду. Биди-мында салды, магасинер база ажылдаан. Топ индиге келиринеке, сов-хоз директору Сергей Дон-Гурович Седен-оол микрофон тудуп алган хурал-суглаанын эгелерин чарлап, чымылган аалчыларын, совхозтун аял-шычыларын олуттарже чадал тур.

20 чыл бурунгаар, 1973 чылдын апрельде бо совхоз-тун таван салган баштайгы директору Сергей Седен-оол Дөңгүр огу бо уадаа 6 бу-гаар директору бооп келгеш, санаарат, буурап бар чыкан совхозту катал дигрижер со-рулу-биле чонон хей-адым көдөрүп, баштайгы дээрде марафону кылган, оон кир-

ген орула-биле байрлалды эрттирип, совхозтук муракчы аялчыларын шакиап-мак-тан, чонон сатыш-сеткилин өөртүп эгелээни бо.

Чыл эгезинден ажылдан эгелээш, бо хунирге чедир дык удуг ажылды кымыл, чер болгаш мал ажылын мөңгөш, олардан арендатор-ларын, кооператорларын, артыктын тургусканын түнхелинде совхоз эртен чыл-ды бо үсдеги денселинде элээн экижээн. Сан-чургай-лар талзы-биле диндыгыны апрель 15-те үнгөн № 70 «Шын» солундан көрүп болур.

Байрлалдын спорттук ке-ээниге доктадыкым, 25 ки-лометрге аш чарымын. Бирин черде Би-Хемини Сесерди-де Андрей Лапчарын калчан-доруг адым эртекеш, аш ша-налы алган. Ийни черде «Шамбалдыг» совхозтун Эрес-оол Монгуштун шяли адым, оон муңкузу Соия Омек 2000 рубль ашкы шапналым алган. Ушкү, дөрткү черлерин ээлээн Кө-Хаяк биле Балга-зыдан келген аштарын му-нукчулары 1500—1000 ру-бальдере шынапкан.

15 километрге анык аш-тар, Бирин черде Сесерди-де Арсен Лапчарын адым (муңкузу Эдик Салчак) — шапналы — хой. Ийни черде Каа-Хем районун «Бурун-гаар» совхозтун Кара-оол Монгуштун адым (муңкузу Саид Чудуа) 2000 ашкы-биле шынапкан. Ушкү, дөрткү черлерде Сосновкада Степан Ооржактын, Шамбалыга Че-

Удуртуп эрттирген. Баштайгы салгыларда боттарынын онагырын чыгы-биле ашп ап турар мөгелер Маадыр, Владимир, Геннадий Монгуштар, Мерген, Алдым-оол Куулар, Суктер Шимет, Күжүгет Беженей дээр оон-да эске суралгы мөгелер болду.

16 мөгелер артып калган сес мөгенин аразына сөгөр-жип алышынын түнхелинде бирге черде Маадыр Монгуш (Чадаана), ийни черде Беженей Күжүгет (Сут-Хөл), ушкү черде Алдым-оол Куулар, дөрткү черде Геннадий Монгуш (Каа-Хем), 5-8-ке чедир ашаалаа кырган мөгелер: Слава Дамдын (Эрани), Александр Түлүш (Кызыл), Анатолий Удесин (Тажы), Мерген Куулар (Баян-Тала), чаа ады удуп турар анык мөгелерден Владислав Дамдын, Мерген Куулар, Александр Түлүш болгаш оон-лаа эскелерге сол-дун дамчытыр оон-лаа ийни эки хуржип, удуг-уаг ед-дикшинеринг болуун хооч-тук мөгелеринг өмүнээниден байыр чедирер-дир мен.

Ычанаган Маадыр Монгуш шүлүгү үнгөш, Шамба-дыгын Чываа-Дорун шы-нады алган. Оон-биле чере-дештир 3 муң акшанын ша-пналым Монгуштарын өг-бүлээниден деткимче кылдыр берген.

Беженей Күжүгет конуг семис меринис ирти алгаш баа-ла Роман Монгуш баш-таа эштерин 10.000 ашкы-зынга төлөтпиг болгай. Арт-

ЧОВУЛАҢНЫҢ ТАМЫЗЫ

Пиво дээр чалым кыска бир-ле дүшкү аргачы Салым кадым чурттарынын Санал-сөзүн кирген ирчи.

«Аал эжин амыратас Акы-дучы төрөлөм хой. Аартытпас болунарар, Ажырбас» — деп сөзү сөткөн. Санал дүшкү адымда, Саадаар чүө боор — куда дүшкөн.

Чаа бажын хаалгаш, Шап оон бөр-ле хадымнастала.

«Хүрен-дайныг мадын көрүп, Кудээниин күжүгү көрүп, Олче кымсты төрелери Оон-моон шүлүгү эгелээнир. Берген кымтан адым бооп, «Вермүт» кымны мурай кирген. Кады кыран эжи мен деп, «Калганова» чаа калбаа. Аалчылар эртен өйгү Алап-Бөрөң, пактап, төөгөн. Даады, күйү»

Дараамды мөрдөп келген. Кылаанам мөңгү баштыг Кырган шампап баа дойлаа. Ус-биле денге баскан. Удээниге чоргаранаар.

«Ром», «Ковьяк», «Портвей», Улай шуушым туруп берген. Саарылганын сурас тарту — Самсон-даа көзүдүлгөн. «Чарлап көр» — деп, наркоманы Чыды чышпал сөйлөткөн. «Доруктанмай, билээр сун» — Токсикоманы сымкырткылаан. «Хандыр тын» — дээр, эчелер былаан.

Кандыг будук күтөөн дээр — Ол-ла бүгү төрелери Очвалч кым шыдыр боор! Арагачы келсе-келсе, Ажыл-ижин шууг кагган. Уйген-кирен аалчылар Удээр-уткуур — чүлге бо-ла! Ваучерден эгелээштин Байга турган хөрөгүниз Келгенери кагбанын дээр, Ажыл-ижин шичий берген. Мону бижип олурмаа, Борбак бажым эдереде. Ак сүт чыап каан шыты Аразында кирбелди бет! Дугуруштин үчүлүк чытты. Кылаанам мөңгү баштыг Кырган шампап баа дойлаа. Ус-биле денге баскан. Удээниге чоргаранаар.

Чам-оол КУУЛАР.

«ТЫВА ЧУРТТУГЛАРНЫҢ БӨЛҮҮ»

Тыва Республиканын парла-мент төлөөлери апрель 13-17 хунирине Саха-(Якут) Республикага дипломаттыг аяп-чоруюнун үезинде ааа болуу «Тыва чурттугларын болу» деп яниткелден тургузар дугуружуганы чедип алган. Ол дугуружуга Саха-(Якут) талаан К. И. Еванов, тыва талаан А. К. Бичелдей ур-саганаар, Нитилелдин удур-тукчуу Саха-(Якут) Респуб-ликаын аалдарыг өмчүз Кущак Иванова Пахомова болур. Ол тургустунар ий-тиледен К. А. Бичелдей аажок дугуружуганы чедип алган. «Саха-Тыва най-радым төүү ол болур-дур» — дээр.

АЛДАРЛЫГ АРТИСКЕ ТУРАСКАА ДЫП

Апрель 16-да Сут-Хөл ра-йонуун Ийме суурга Тыва Республиканын аалдарыг ар-тык Мамсын Чаламович Да-ктайн 75 харлааныга ту-раскааткан кезеж болган. Ийме ортумак школанын тө-гөшү болуучу оюну-биле кезеж ажиттыган. Аалдарыг артистин кады ажылдап чоразы эш-өрү, ону аназ сесткинин хамыкында чы-дыг сестерин сөгөл илерет-кенир. Ааа кымнарын ки-ришкен дээр. Тыва хөмөй-Бистик коор.

КАШПАГАЙ ХАРТЫГА-ЛА

Волейболга 30 хардан өрү надымгы спортчулар аразын бирги чер дээр марылаа ба-ганар. Кызылга чокта чаа эртен. Ааа Кызылда болган те-публиканын дөрт районна-арыдан шидиладжик волей-болдустер кирешкен. Ол дээрде Чөөн-Хемчик районун Хорум-Дага, Улут-Хемини Ары-Узүндө, Кызыл районун Каа-Хем суурунда болгаш Кызылда спортчулар-дыр.

Ары-Узүндө келген спорт-чулар бо уадаа эки белет-Семён ОЧУР.

КИНО

АПРЕЛЬ 28-ТЕ

«НАЙРАЛ»: «Ажы ай» (2 сериялар) 9.40, 12.30, 15.20, 18.10. Видеолар: «Өрт өжү-рүкчүлери» 9.00, 11.30, 14.00.

«ОТЧУГАШ»: «Көрүп тур-гус!» (1-8 сериялар) 9.00, 13.00. «Чегер» харжаанче боолашкыч [03.30 14.20. 16.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Дылаажан орандын келген полнейж» (АКШ) 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

ДЕЛЕГЕЙНИҢ ШЕРИГ ТРИБУНАЛЫНГА

(Синхронуг оулага дуга-йында)

Делегейниг шериг трибуна-лы 1945 чылдын ноябрь 20-де Германиянын Нюрберг коор-райына суд чорудулганын эгелээш болгаш 1946 чылдын октябрь 1-де ажалын доос-канын делегейин ийни дайы-мынга кол кем-бурууду нем-ен-фашистти 22 херестерини шиндин, оларын ишти-ден 12 кижиге дээди аяны озаган.

Шериг трибуналынын суд чорудулганын англи, немец, орус болгаш француз дылдар кырында боттадырган. А дөрт дил кырында суд чору-дуганын, оон бугу материалдык, ылангыч байкасагалы-ны, өчүткери оудулары — дык нарын ажал болган. Синхронуг (хары уга денге) оудуны делегей практи-касында чычараа бир-ле дуга-рында ажаллаан. Нюр-бергтин шериг трибуналынын синхронуг оулага дуржулга-зын Каттышкан Наиялар Организациянын ажал-чорудулганын база чедип-шындин ажитлап турган. КНО-нун хурдаларынын синхронуг оудулары база дөрт — англи, кыдат, орус болгаш француз дылдар кырында, биргээр чуга-лааларга, Каттышкан Наия-лар Организациянын Аялмы чок чорук чөүлөди-нин доктаамал кезигүнерини дылдарынын кырында кыл-дып турар.

Делегейин шериг трибуна-лы совет оудуручулар бодуну хүзээлээни алдар-

лы-биле күөстекен. Оларын аразында ичарара чүлге чээрби харлыг Лица Шемеле-ва-Стениа синхронуг оула-га-тергиин мергежилдин көргүскөн. Даптык дылдар-нын дээди өөрдиге черин ол ичачан чаа-ла дооскан турган. Амгы үеде Москванын дил унверситетинин профессору Елизавета Шемелева-Стени-анын сактышмыннар Бугузар төгү өчериин жур-налист Александр Губанов чокта чаа «Ветеран» солуга бижээн.

1945 чылдын октябрь 29-та Делегейин шериг трибуна-лынын организастыг хуралы болган. Суд чорудулганын оудулазынын дугайында ай-тырыгы ааа чогулажып көргөн. АКШ-тан тоубалаткан кол буруудакчы Роберт Джексон ол хуралга мынча деп мелгээди: «Дөрт дил кырында оудулары хары уга денге (синхронуг) чорудар дээр орадалышыкын кан-дыг-даа айтырган артык мени дүвүрдөп, сеткилини хомудалып тур. Бо айтыр-чүлге юридиктиг эвес, харын суд сайгалыгына кайтамчык удуг ужу-дугулаыг, зал-гы оудуларнага боттуг шыг-тын нитилде салдарыг бол-дур».

Делегейин шериг трибуна-лынын мурунда «синхронуг оудулар» деп термин — сөс делегейин кайы-лаа чуртуун дилынын кырында турбаан чүө-дир. Денге хары уга оудулар арганы — синхрон-уг оудулары Нюрбергтин суд чорудулганын эне-баштай ажитлап эгелээни ол. Суд чорудулганын үезинде оудуручуларын «микро-фоннар» деп ааап турган; оларын чугааы чүлге микро-фоннар дамчытыр диндилер болган.

Суд чорудулганын синх-ронуг оудулары кырында америкалар, англичалар, французтар баш бурунгаар дык алымчалык белеткенир турган. Чижээ, ол-ла Джек-сонун аугаалаанын Бугузар алдыга, чүлге Вашингтонга безин оудулары 24 кандаат-тарын шылааш, оларын шүлүгузүндан отбалаа: синх-ронуг оудулары кырында би-ли болгаш мергежил чегисе болган. А французтар, англи-чалар оудуручуларын кыска хуусалыг школалары, курстарын организастаан тур-ган. Чүгө дээрде оудуларын онза шынарды, чиге шын бо-лур Нюрбергтин суд чору-дугаы ичарара ирегел кел-ген. Синхронуг оудулага бе-леткелди Совет Эвилелениг чоугур үезинде кылбаан.

Бирги ээлдөгө, суд чоруду-лазын дөрт дылдарын терги-ни эки билери, а ол ышкыш язым-буру терминерин: шер-иг, эмилде, сан-өө, техни-кит, политикит, дипломатик, экономикит, юридиктиг сөс-терин шын сайгыр, бир дил-дан өске адыч хостук оуду-лур шыдыры эргежок чугула болган. Ычанаган синхром оудуручузунда кайтамчык удуг күженишинер негеттин турган. Келерге шигити-ги байкасагалар үезинде дая-

ДШТ-НИН ШИИПТЕРИ

шериг трибуналыга ичарара байдал кижини сатыш-сет-килинге дык дүвүргөчү сал-дарыг болуп келген. Хүн бу-руде 16.17 шак дургузунда ажалдап турдувус. Делегей-нин ийни дайынын өртүн кыска кол кем-бурууду кырып мирылгы чанымста, кожа: оларын көөрге безин суретчинг, чирити... Судта-дып, шинтирин турза-даа, оларын турмык, чоргаарын кайган мен. Чижээ, фашисттер Германиянын пропаганда са-йыдынын оралкычы Ганс Фриченин өңүк-чөгээли кедерге болган: бистин-биле удужуу крден санында-ла өйгөжөр, ол «амыр-менди» айтырар турган. А бистер көрбөчөпчел эрте бээр — турдувус. Оудуручуларын бирээни дүш болуп, оон амыр-мендигине харылаан-ка таварыла болган. Тыл-кы совет төлээлекчини ат-алдарынын арын-шүрүтүч дугайында шыгыга чугаа ол оудуручу-биле доран бол-ган: шинтирин турар херек-тен-биле менделешсе дуга-йында бугу оудуручуларга баш бурунгаар чагана турган.

Байкасагалык эс буруу — чугаалажышы-биле акты-лажыла болуп турган. Бай-касагал буруу буруудакчы-га-даа, буруудаттырган ки-жиге-даа дык аар болуп кел-ген. Фашисттер херектенир, оларын камгалачылары, биргээр яугааларга, болу-чук алакаттары атартып ты-лазы-биле тергин мергежил-ди, кажар аргалыг кижилер болган. Чүлге чыгыс сөс дээр безин чартык хун чедир «чаалажык» турганы ховар эвас.

Совет оудуручуларын суд чорудулганын үдүүн, кылган ажалын беди-биле үнелээни Елизавета Ефимо-ва онзал деп мелгээди. Америк оудуручулар борузу-нун удуртукчуу полковник

«Оңурун» (Аланчымыг). Алексей ДУГЕРЖАА оула-дурган.

АГАР САНЫ: «Тыва субанга» № 363505

Тыва Республиканын Пар-ла-дыг болгаш информация министрствозунун тлөгөр-фиязы: Кызыл. Шетинги болгаш Кравченко кудумчу-чу. бажын № 1.